

TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÉS A GONDOLAT SZABADSÁGA.¹

A Társadalomtudományi Társaság legutóbbi ülésén *Pikler Gyula* alelnökünk oly vitát kezdeményezett, mely hivatva van arra, hogy egy nagyjelentőségű kérdést, melyben nézeteink igen eltérők, tisztázzunk. A *Somló* Bódog múltkori felolvasását („*A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*”) követő vitában ugyanis t. alelnökünk felhasználta az alkalmat, hogy helytelenítse azt az álláspontot, melyet *Somló* és én a gondolatszabadságot illetőleg nemrég megjelent könyveinkben, vele szemben, elfoglaltunk.

Az alábbiak teljes átértése szempontjából szükségesnek látszik, hogy ellentétes véleményeinket röviden összefoglaljuk.

Somló könyvében erőteljesen domborítja ki azt az álláspontot, melyet e kérdésben én is helyesnek tartok:

»Szóval mindaz, a mi magából a fejlődés törvényéből is dedukálható, a mi a fejlődés előfeltétele, az helyes XVIII. és XIX. század természetjogában, azt, mint igazi természetjogot elfogadhatjuk. Ellenben az a része ennek a természetjognak[^] a mely a fejlődés törvényével, a jognak és az erkölcsnek relativitásával ellenkezik, az kétségtelenül helytelen és tudománytalan. Nyilvánvaló, hogy ha a természetjogot épen a jog és az erkölcs relativitásából vezetjük le, akkor az nem foglalhat magában semmi olyas alapjogokat, a melyek tartalmilag meghatározott jogviszonyokat fejeznek ki. Ezen az úton tehát nem juthatunk el oly alapjogokhoz, a melyek a tulajdonnak, a

¹ Elmondott a Társadalomtudományi Társaság 1903 május hó 9-iki vitaülésén.

családnak valamely formáját, bizonyos, az emberi életre vonatkozó jogokat határoznak meg, avagy az emberi méltóságnak, a becsületnek, az érintkezésnek, az egyenlőségnek, a büntetéseknek bizonyos követelményeit statulálják. Mindez nem következik a jog relativitásából, a jog fejlődésének törvényeiből, sőt ellenkezik azzal. A mai tudomány világánál immár kétségtelennek látjuk s a jogfilozófiában immár közkeletű igazsággá is vált, hogy a XVIII. és XIX. század individualisztikus természetjogának ide vonatkozó tételei az akkori politikai szükségletre vezetendők vissza és minden tudományos érték nélkül valók.

A természetjognak ezzel az általánosságban való elítélésével azonban elítéli benne azt a részt is, a mely értékes, a mely független a mindekori politikai követelményektől és a mely örök szociológiai törvényt juttat kifejezésre.

Természetjognak kell deklarálnunk mindazt, a mi jogfejlődésének, megváltoztatásának feltétele. A gondolat szabadságnak minden formája, a sajtószabadság, a tanszabadság,¹ a gyülekezés szabadsága, a vallásszabadság¹ stb. helyeseknek tekintendők, persze csak abban az értelemben, hogy az ideális, a bekövetkezendő jogállapotnak az tekintendő, a hol mindezek meglesznek, ezek hiánya vagy korlátoltsága pedig, ha elkerülhetetlen is, de tökéletlen állapotnak tekintendő. *A fejlődés törvényével ellenkezik, ha a kutatás szabadságát, a szabad kutatás eredményeinek bárminő közlését megszorítjuk, avagy e törvények megváltoztatására irányuló bárminő törekvést megtiltunk.*²

Pikler tudvalevőleg ezekkel az álláspontokkal szemben azon a véleményen van, hogy a gondolat szabadság kérdése teljesen ugyanazon megítélés alá esik, mint a többi u. n. szabadságjog, azaz a helyes eljárás az, hogy az állam a mindenkori czélszerűség szerint szabja meg a gondolat szabadságának azt a mértékét, melyet alkalmazni akar. Természetesen nem az uralkodó osztály szempontjából, hanem eszményi konstrukciónál lévén szó, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága szempontjából. Úgy mint a többi »szabadságjogokkal« szemben követeli, hogy a gondolat szabadsága az ily értelemben felfogott közboldogság érdekében szükség esetén korlátoztassék, megszorítottassék, avagy erőszakkal elnyomassék. S minthogy nyilvánvaló, hogy az összes többi szabadságjogok nem nélkülöz-

¹ E tekintetben, az alábbiakban, épen evolutionista alapon némi megszorítást tartok szükségesnek.

² V. ö. *Allami beavatkozás és individualizmus* 171; 172. 1.

hetetlen feltételei az emberi fejlődésnek, sőt hogy azok csak bizonyos történelmi feltételek mellett — a bourgeoisie harczában a feudalizmussal szemben — voltak a közre hasznosak s hogy ezek a liberalizmus csatakiáltásaiból »természetjogokká merevedett politikai elvek (a *laissez faire* elvei) ma már a haladás s a közboldogság legsúlyosabb ellenségeivé váltak: arra az eredményre jut, hogy a liberális átalakulás fő-fő szabadságjoga, a gondolat szabadsága is, hasonló természetű elv.

Pikler Gyula ezen felfogásának logikai következménye, hogy legutóbbi vitánk alkalmával is, nem ugyan mint némelyek tették az uralkodó osztály, de a köz érdeke szempontjából a gondolat szabadsága elvét helytelenítette és azt követelte, hogy mesterséges selectio gyakoroltassék a helyes és hasznos gondolatok terjesztése és a károsok elnyomása érdekében.

Ezen tétele igazolására Sokrates-i modorban egy kérdést volt szíves hozzám intézni. Körülbelül így: Az emberi haladás összes kincseit, melyek előttem a legbecsesebbek veszély fenyegeti. Bizonyos, vagy legalább is valószínű, hogy az eszmék szabad mérkőzésének az lesz az eredménye, hogy a humanizmust, a tudományt, a művészeteket, a nép jólétét stb. a butaság, a babona, az előítéletek, aljas izgatás stb. vagy teljesen kifogják Írtani, vagy hosszú időre megfogják semmisíteni. Az erőszakos közbelépés azonban segíthetne. Képzelmem el, hogy kezemben van minden hatalom — mondjuk egy abszolút uralkodó korlátlan hatalma — melylyel a haladás ellenségeit elnyomhatom és a fejlődést biztosíthatom. Hogy fogok eljárni? A gondolat-szabadság mellett fogok-e megmaradni, avagy az erőszakhoz, a gondolatszabadság megszorításához vagy elnyomásához fogok-e folyamodni?

Tisztelt mesterem ez a kérdése, megvallom, első pillanatra megdöbbenőnek látszott, de tüzetesebb megfontolás arra az eredményre vezetett, hogy a kérdés *nincs tudományosan feltevéve*, vagy helyesebben, hogy ez a kérdés nem érinti azt a problémát, melylyel foglalkozunk.

Minden tudományos prognózis csak átlagesetekre és a viszonyok átlagos rendjére vonatkozhatik. A *Pikler Gyula* kérdése ellenben természettudományi téren körülbelül így hangzanék: Egy házban együtt van mindenki, a kit szeretek. Szörnyű viharfelhők tornyosulnak. Bizonyos vagy legalább is valószínű, hogy a cikázó mennykövek le fognak sújtani a házra és porrá fogják azt égetni. A villámhárítók nem fognak

használni. De tegyük fel, hogy Jupiter hatalma került kezembe és markommal kaphatom el a sistergő villámokat, megmentve így szeretteim életét. Mit fognék tenni: megmaradok a villámhárítók mellett, avagy elkapkodom a mennyköveket?

Mindkét kérdésre csak egy lehet a felelet: *mindkét eset mesebeli és nem határozhatja meg eljárásom mikéntjét* a valóságban. Ép oly kevésbé fordíthatja meg egyetlen ember a társadalom sorsát, mint a mily kevésbé vagyok képes az ég villámait markommal elfogni.¹

Ezzel szemben a realitásokat és a dolgok rendes menetét tartva szemünk előtt a gondolatszabadság (mint *Somló* helyesen nevezte el) evolutionista természetjogként jelentkezik, mert:

1. a társadalmi fejlődés egyetlen *dynamikai* faktora a szükségletek jobb kielégítési módjainak belátása, tehát a gondolat munkája — egy tétel, melynek felismerése és filozófiai levezetése ép a *Pikler Gyula* elévülhetetlen érdeme;

2. a gondolatszabadság korlátozása vagy elnyomása az emberi haladást megnehezíti vagy elnyomja;

3. az igazság mértéke nem lehet többségi határozat; a teljes gondolatszabadság biztosítja, hogy régi tévedések helyébe új igazságok lépjenek;

4. a társadalom osztály - mechanizmusa nem is a közjölétet növelő igazságokra, hanem az osztályuralmat biztosító hazugságokra törekszik. Mentől teljesebb a gondolatszabadság, annál kisebb a kizsákmányolás lehetősége;

5. az összes tudományok története azt mutatja, hogy gyakran tételek, melyeket hazugoknak vélték igazságokká lettek, és igazságok tévedésekké;

6. mentől inkább gyarapodnak a társadalom tagjai műveltségben és belátásban, mentői inkább válnak egyenlőkké erőben, annál kisebb a tévedések vagy hazugságok hirdetésének veszélye;

¹ Tanulságos példa e tekintetben *Bismarck* küzdelme a német szocializmus ellen. Alkotmányos államban több hatalom alig volt és lesz valaha államférfi kezében, mint a mennyi az övében volt. S ő azt ki is használta drákói törvények hozatalára, kegyetlen bírói és adminisztratív üldözésekre. S az eredmény? Hogy az üldözések tartama alatt 1500 szocialistát összesen 1000 évi fogházra ítéltek el s a szociálista szavazatok száma pedig 437,158-ról 1.427,228-ra emelkedett. Az erőszak a szociáldemokráciát komoly parlamenti párttá tette.

7. minden új igazság kezdetben egy kis kör meggyőződése, mely mindig szemben találja magával a többség ellenségeskedését, mely a régi hazugságot megszokta s azt élete s hatalma rendjébe beillesztette. így mindig nagyobb a valószínűség, hogy a gondolatszabadság korlátozása az új igazságok ellen és a régi tévedések érdekében fog történni.

8. a gondolatszabadság ugyan tévedések terjesztésére is alkalmas, de ezen hátrányát messze túlhaladja az az előnye, melylyel új és czélszerű igazságokat hint el, melyek nélkül nincs haladás.

Ha így a czélszerűségi meggondolások a gondolat szabadságát óhajtandónak tüntetik fel, úgy másrészt a fejlődés egész menete azt bizonyítja, hogy a gondolatszabadság a valóságban egyre inkább érvényesül s hogy a civilizáció gyarapodásával egyre erősebb lesz.

Nagyobb történelmi időközök összehasonlítása teljesen jogosulttá teszi azt a következtetést, hogy, ha a fejlődés tempója ugyanoly gyors marad, mint eddig volt — a mi nem lehet kétséges — előbb-utóbb oly társadalmi rendhez jutunk el, melyben a gondolatszabadság *tökéletesen* korlátlan lesz.

Szinte hallom az ellenvetést: hát a francia egyházpolitika? Hát a modern államok küzdelme a tanítás államivá tétele érdekében? hát megengedjük-e pl. hogy egész vidékeket valamely kuruzsló babonás gyógymódokkal a halálba keressen? hát megengedjük-e, hogy szellemidéző svindlerok a hiszékenyeket kifosztogassák? stb. stb. Véleményem szerint mindezen és hasonló ellenvetések a *gondolatszabadság* fogalmának nem kellő praecizírozásán alapulnak.

A gondolatszabadság nem jelent egyebet, mint a gondolat közlésének szabadságát nem pedig a külvilágban tényleges eredmények előidézésének szabadságát. A gondolatszabadság a sajtó, a gyülekezések, a művészet, a politikai izgatás, a vallás s a tudomány szabadságát jelenti. De nem jelenti pl. a korlátlan tanszabadságot, a gyógyítási szabadságot stb.

Mindenütt a hol bizonyos eljárási módokról van szó, a külvilágban lefolyó tényleges változtatásokról, teljes mértékben kell hogy érvényesüljön a társadalmi cooperatio elve, mely többségi határozatok és ezen többségi határozatok kikényszerítése nélkül nem lehetséges.

Teljesen tarthatatlan az a liberális doktrína, mely bizonyos ügyeket, mint az egyén magánügyeit, egyszer és minden-

korra ki akar vonni a többségi határozatok alól. A magán- és közügyek merev és abszolút szembeállítását teljesen önkényes, mert ez a megkülönböztetés egy teljesen relatív történelmi kategória. Ma magánügynek tartjuk pl. a halott számára gyászistentisztelet rendezését, pedig volt idő mint az elhunytaknak való áldozás *par excellence* közügy volt.

Viszont nincsen olyan magánügy, mely a társadalom szerves összefüggése folytán valamely korban és időben közügy ne lehetne, mely, mint minden közérdekű viszony, többségi határozattal szabályozandó és szükség esetén államilag kikényszerítendő. Pl. a gyógyítás egyre inkább a közügy jellegével bír.¹

A gondolat szabadság csak a gondolatok szabad közlésére vonatkozik és nem zárja ki, hogy a többségi elv ne alkalmaztassék arra nézve, hogy mily gondolatokat és érzelmeket akarunk a társadalom eszközeivel terjeszteni.

Igenis a haladás érdeke, hogy a jónak hitt eszmék és érzelmek különösen hatékonyan terjesztessenek, hogy a társadalom többsége felhasználja mindazon eszközöket, melyek e célra rendelkezésére állanak. Csak egyet nem szabad tennie: az ellentétes törekvéseket elnyomni vagy korlátozni, addig a míg csak pusztán gondolatközlésről vagy tervcsinálásról van szó.²

A gondolat szabadság törvényének e mellett még két megszorítása van. Mindkettő abszolút jellegű annyiban, hogy nem a

¹ Még jellemzőbb egy másik példa, melyre Szabó Ervin figyelmeztetett. A testvérek közötti házasság tilalma napjainkban a legtermészetesebb dologként tűnik fel, holott az először megállapítva, a legsúlyosabb beavatkozást jelentette az egyén magánéletébe. Tényleg alig volna ma oly állami beavatkozás elképzelhető, mely az egyén legszemélyesebb ügyeit annyira érintené, mint ez, melyet ma már oly hatalmas érzelmek támogatnak.

² Igen helyesen tanítja Anton Menger „*Die neue Staatslehre*” című pár nap előtt megjelent könyvében, melyet a szociológiai irodalom egyik legjelentékenyebb munkájának tartok:

„Midőn a népies munka-állam a tapasztalati világnézetre áttér, a hatalom teljes birtoka mellett is óvakodnia kell, hogy a kinyilatkoztatási vallások hívei ellen közvetlenül vagy közvetve erőszakot gyakoroljon. Igaz ugyan, hogy a kereszténység, miután I. Konstantin alatt (311-ben Kr. után) a római birodalomban diadalmaskodott, a legerőszakosabb eszközöket alkalmazta fennmaradása és elterjedése érdekében és ez az egész középkoron át az egyház állandó gyakorlata maradt, mindaddig, míg az állam lassankint, körülbelül a 18. század óta, legalább a leggyűlölködőbb kényszereszközöket kezeiből kivette. De a népies munka-államnak, mely polgáira nem akar új dogmatikát ráerőszakolni, nem szabad ezt a példát utánoznia. Képviselőinek sohasem szabad elfelejteni, hogy a kinyilatkoztatási vallások dogmarendszerei a tapasztalati világnézet hívei számára csekély értékűek, de hogy

mindenkori célszerűségi belátásokon alapszik, hanem egyrészt az ember biológiai természetében, másrészt az állami hatalom lényegében gyökerezik.

Az egyik a serdületlen korra s bizonyos kóros lelki elváltozásokra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a gyermekekre s az elmebetegekre a gondolatszabadság elve nem alkalmazható, hanem az csak oly egyéneket illethet meg, kik a szellemi működés normális képességével bírnak.

Ebből következik, hogy a tanszabadság és a vallásszabadság csak a teljesen kifejlett egyéniségeknek képezheti jogát.

A másik megszorítás az állam egy örök jellemvonásából következik. Bármely korban és időben az állami hatalom a cooperatio bizonyos rendjét szabja meg, legyen ez a cooperatio többékevésbé szabad vagy kikényszerített, legyen demokratikus vagy kizsákmányoló, legyen hierarchikus vagy világi. Bizonyos kikényszeríthető szabályozás nélkül nincs állam. Minden állami alkat megszabja, hogy mily módokon és mily szervek által történik a rend megváltoztatása, új intézmények létesítése. Ha az egyes államalkatok konkrét tartalma állandóan változik is, úgy másrészt az államalkat ez a formális eleme örök. Nélküle az állam gondolatilag *lehetetlen*. Az állam lényegét így bizonyos rend fentartása, az összeütközések elkerülése, az önbíráskodás kizárása képezvén, nyilvánvaló, hogy az állam sohasem ismerhet el oly törekvéseket, melyek ezen rend *erőszakos* megváltoztatására irányulnak, mert ha ezt tenné, létalapjával jönne ellenkezésbe.

Midőn tehát a politikai izgatás szabadságát a gondolatszabadság lényeges alkotórészének mondtuk, ez alatt csak a törvényes eszközök igénybevételére való izgatás jogát hangsúlyoztuk.

Egy példa világosabbá teendi álláspontunkat. Az állam nem tűrheti, hogy valaki a házasság vagy a tulajdon erőszakos megszüntetéséért izgasson, mert erőszakos tény az állami cooperatio lényegével ellentétes. De a gondolatszabadság uralma alatt a legteljesebb izgatási szabadság biztosítandó azok számára,

hívó követői szemében az örökélet ezen tanoktól függ. Különben is a kinyilatkoztatási vallások, ha azoktól az eddigi egyoldalú állami hatalom komolyan elvonatik, lassankint a tapasztalati világnézet elől háttérbe fognak jutni. Hasonlóan áll azokkal a dolog, mint a fizikában a folyadékokkal, melyeket semmiféle erő nem képes összenyomni, de a melyek rögtön szétfolynak, ha egy edény nem zárja azokat védelmezőleg körül, (1. 268, 269. 1.)

kik ezen intézményeket a jogrend kijelölte módok és eszközök útján akarják megszüntetni.

Az ilyen értelemben felfogott gondolatszabadság tényleg evolutionista természetjog jellegével bír, mely nem a mindenkori czélszerűségi belátásokon alapszik, hanem részben az emberi természet, részben a külviszonyok állandó rendjén.

Mert míg maga az elv, mint a társadalmi fejlődés egyedüli dynamikai elve tartandó fenn — egészen úgy, mint nem képzelhető az állati szervezet működése oxygen nélkül — addig a vele szemben alkalmazott megszorítások részben az ember biológiai természetéből, részben az államhatalom örök formális eleméből, részben pedig a gondolat és a tett logikai elválasztásából következnek.

Az ilyen teljes gondolatszabadság a haladás mellett egyszersmind biztosítani fogja, hogy a jövőben a társadalmi átalakulások ne legyenek forradalmi tények.

Egy társadalomban, melyben nem lesznek kizsákmányolók és kizsákmányoltak, melyben a főhatalom kizárólag közjóléti és kulturális feladatokat követ és a melyben ilyen teljes gondolatszabadság fog uralkodni: nem lesz sem ok, sem szükség arra, hogy — miként a történelmi osztályállamokban — a nagy társadalmi átalakulások az osztályok véres élet-halálharczával legyenek egyértelműek.

Így a gondolatszabadság nemcsak a haladás legnagyobb gyorsaságát biztosítaná, hanem azt is, hogy az a lehető legkevesebb rázkódással menjen végbe.

Jászi Oszkár.